

УЧАСТЬ ВИКЛАДАЧІВ ТА СПІВРОБІТНИКІВ НІЖИНЬСЬКОГО ІНСТИТУТУ НАРОДНОЇ ОСВІТИ У ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНОМУ ТА СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ЖИТТІ ЗА ДОБИ УКРАЇНІЗАЦІЇ у 20-х рр. ХХ ст.

У статті висвітлено участь викладачів та співробітників Ніжинського інституту народної освіти у громадсько-політичному та соціокультурному житті регіону за доби українізації у 20-х рр. ХХ ст.

Ключові слова: Ніжинський інститут народної освіти, українізація, національно-культурне відродження, громадсько-політичне життя.

Окремі аспекти порушеної проблеми знайшли відображення у публікаціях Н. Баранкової [11], О. Бойка [12], Г. Дудченка [13], В. Кондрашова [15], І. Костенка [16], І. Качуровського [14], М. Мазуренка [19], Г. Самойленка та О. Самойленка [22; 23], але цілісної картини участі викладачів та співробітників Ніжинського інституту народної освіти (далі – НІНО) у громадсько-політичному та соціокультурному житті за доби українізації досі не створено.

Як відомо, у квітні 1923 р. на XII з'їзді РКП(б) були сформульовані основні положення політики так званої коренізації: підготовка, виховання та висування кадрів корінної національності на керівні посади в республіках; врахування національних чинників при формуванні партійного і державного апарату; організація мережі навчальних закладів усіх ступенів, закладів культури, газет і журналів, книговидавничої справи мовами корінних національностей; вивчення національної історії; відродження і розвиток національних традицій та культури [17, с. 246]. Це мало забезпечити як «спільні нужди і потреби всіх національностей Союзу» так і «спеціальні нужди і потреби окремих національностей» [20, с. 430].

Відповідно до цього у липні 1923 р. Раднарком УРСР ухвалив постанову «Про заходи у справі українізації шкільно-виховуючих та культурно-освітніх установ», а у серпні того ж таки року було видано декрет ВУЦВК та РНК УСРР «Про заходи забезпечення рівноправності мов і про допомогу розвитку української мови» [24, с. 146].

Українізація була важливим фактором громадсько-політичного та соціокультурного життя у 20-х рр. ХХ ст. Вона справила величезний морально-психологічний вплив на українське суспільство, значною мірою посприяла розвитку національної освіти, науки та культури. Як політична складова і важіль національно-культурного відродження України, вона здійснювалася здебільшого силами учителів, викладачів та студентів, які були не тільки об'єктом, а й дієвим суб'єктом українізації.

Українізація створила сприятливі умови для національно-культурного відродження. Водночас у практичних діях партійних органів щодо українізації спостерігалися два паралельних напрямки: офіційна українізація у строго окреслених рамках і придушення або обмеження невідконтрольних прагнень національної інтелігенції до вільного національно-культурного розвитку [10, арк. 86; 26, с. 193 – 194].

З метою втілення у життя політики українізації Чернігівський губернський відділ освіти розробив відповідний план дій, згідно з яким українізації у першу чергу підлягали педагогічні та сільськогосподарські виші, а для її повного запровадження відводилися 2 роки. У лютому 1923 р. почалася часткова українізація цих навчальних закладів, а з початку наступного 1924 – 1925 навчального року передбачалося, що усі предмети мають викладатися українською мовою [20, с. 290].

Восени 1923 р. у НІНО була створена комісія з питань українізації, яка розробила план заходів щодо розширення сфери вживання та популяризації української мови. Згодом, у грудні 1923 р. було ухвалено конкретну програму українізації інституту. Зокрема, було вирішено, щоб 50% коштів, які виділялися на поповнення бібліотеки, витрачалося на придбання україномовних видань [12, с. 102].

1 лютого 1924 р. партбюро НІНО ухвалило рішення про запровадження українізації, що передбачало переведення на українську мову діловодства, викладання навчальних дисциплін, наукової роботи [24, 16]. Причому, за розпорядженням Народного комісаріату освіти планувалося завершити цей складний процес у 1926 р. [1, арк. 46].

Але українізаційні ініціативи влади наштовхнулися на об'єктивні перешкоди, найважливішою серед яких була фахова невідготовленість викладачів і співробітників НІНО, передусім незнання

мови. За даними, наведеними у монографії Г. В. Самойленка і О. Г. Самойленка, у 1924 р. з 25 викладачів українською мовою володіли лише 7 (28%), у той час, як відповідний показник серед студентства становив 80% [22, с. 148].

Важливою складовою реалізації політики українізації у НІНО було заохочення професорсько-викладацького складу до викладання українською мовою. І. Кошелівець згадував, що професор В. І. Резанов, росіянин за походженням, як «проголосили українізацію – сумлінно наламувався читати лекції з західноєвропейської літератури по-українському» [11, с. 146].

Станом на 2 квітня 1925 р. з 27 викладачів українською мовою вели заняття 9 (33 %), а 18 (67%) викладали свої дисципліни російською мовою [4, арк. 36; 13, с. 149]. Для більш ефективного вирішення цієї проблеми були організовані спеціальні мовні курси для викладачів і співробітників, а також гуртки з української мови для першокурсників [8, арк. 113]. Про серйозне ставлення до цієї справи свідчить вказівка щодо фінансування мовних курсів. Зокрема, заклад мав використовувати «спецкошти, а якщо їх немає – то за рахунок внутрішнього перегрупування як штату, так і навчального плану».

Слід визнати, що незважаючи на ці заходи, українізація НІНО, зокрема педагогічного персоналу, просувалася досить повільно. У зв'язку з цим Педагогічний відділ Головного професу запропонував наступні кроки: «1) У 25/26 навчальному році, всі лектори, що володіли українською мовою, повинні були обов'язково перейти на викладання нею; 2) Студентські організації, під керівництвом професури, повинні створити консультативне бюро живої української мови, яке б давало поради, щодо правильного вживання фразеології; 3) Запрошувати на вільні вакансії тих лекторів, які володіють українською мовою; 4) Методологічним комісіям подбати всіма засобами про популяризацію української термінології в кожній галузі науки, в окремих випадках увійти у зносини з Українською Академією наук».

Наприкінці 1926 р. мовні курси та гуртки почали поступово згортатися, оскільки за звітністю більшість викладачів і студентів оволоділи українською мовою. Проте, реальні результати були більш скромні: у тому ж таки 1926 р. лише 40% дисциплін викладалися українською мовою [9, арк. 115]. Гучномовні гасла про досягнення 100%-ої українізації призвели до того, що частина досвідченої дореволюційної професури (М. Н. Бережков, І. Г. Турцевич та ін.) була вимушена залишити навчальний заклад [18, с. 251]. Жорсткий формалізований підхід до розширення сфери вживання української мови міг завдати значної шкоди процесові національного відродження, а форсована українізація без урахування реального дискредитувала плідну ідею.

Активну участь у громадсько-політичному та соціокультурному житті за доби українізації брали участь співробітники елітного підрозділу НІНО – Ніжинської науково-дослідної кафедри історії культури та мови (далі – ННДК). У 1927 р. у її складі було виокремлено секцію української мови та письменства, яку очолив професор Є. А. Рихлик. Керівник і члени секції М. Є. Ладухін, І. Я. Павловський, П. В. Одарченко відіграли провідну роль у проведенні тримісячника української культури у 1928 р., читали популярні лекції робітникам і селянам з проблем українознавства «Наукове Шевченкознавство», «Творчість Елана Блакитного», «Післяжовтнева українська література», «Українська пролетарська література», «Українська література і читач», «Український державний правопис». Вони також взяли участь у популяризації запровадженого у той час нового українського правопису, прочитавши низку лекцій для студентів (Є. А. Рихлик), освітян (П. В. Одарченко), школярів (І. Я. Павловський) і долучилися до проведення Шевченківських свят, ювілеїв Л. Українки, І. Франка, М. Коцюбинського [5, арк. 48]. Крім того, Є. А. Рихлік був заступником голови Ніжинського товариства краєзнавців і керівником його етнографічної секції.

Секція української та російської історії ННДК стала визнаним центром дослідження історії Лівобережної України, історичного краєзнавства та джерелознавства. Керівник секції М. Н. Петровський опублікував низку праць з історії Української козацької держави другої половини XVII – XVIII ст., зокрема «До історії Руїни», «До історії полкового устрою Гетьманщини», «Нариси історії України XVII – XVIII ст.», «До історії державного устрою України XVII віку» та ін. А. Г. Єршов досліджував історію цехового ремесла та грошового обігу за доби Гетьманщини й оприлюднив статті «Матеріали до історії цін в Лівобережній Україні XVIII ст.», «Цехові повинності на Лівобережжі XVII – XVIII вв.» і т. д.

Провідні співробітники ННДК брали участь у роботі Української Академії наук. Так, Є. А. Рихлик був членом Етнографічної комісії, М. Н. Петровський – співробітником кафедри історії України та Комісії Лівобережної України, О. І. Покровський – членом Київської філії Всеукраїнської

наукової асоціації сходознавства. У роботі різних підрозділів УАН брали також участь К. Т. Штепа, А. Г. Єршов, Т. П. Алексєєв та ін. [23, с. 206].

Викладачі та співробітники НІНО брали активну участь в організації численних культурно-мистецьких заходів у регіоні, зокрема, у проведенні ювілеїв Л. Толстого, М. Чернишевського, О. Грибоєдова, М. Гоголя. Керівник секції античної культури професор К. Т. Штепа читав лекції з історії релігії та церкви у клубах, військових частинах та селах Ніжинщини, керував семінаром антирелігійної пропаганди при Ніжинській округовій раді Співки безвірників. До культурно-масової роботи залучалися і аспіранти ННДК. Г. Є. Костенецький і Г. Ф. Лозовик викладали українську та російську мови у вечірніх школах робітничої молоді, М. Я. Морачевський виконував обов'язки секретаря Ніжинського наукового товариства краєзнавців [6, арк. 65], В. А. Фесенко та І. Я. Павловський читали лекції для населення з питань антирелігійного виховання [16, с. 58].

У 1925 р. у НІНО була створена комісія з питань організації громадської роботи викладачів і студентів. Вона складалася з представників адміністрації, партійної, комсомольської та профспілкової організацій і функціонувала кілька років. Перед нею стояло завдання організувати лекції для населення, школи ліквідації неписьменності, курси української мови для робітників, селян і службовців [2, арк. 36].

Викладачі, співробітники й аспіранти також працювали у складі радянських, партійних, профспілкових, комсомольських організацій [3, арк. 215]. Так, науковий співробітник педолого-педагогічної секції ННДК М. А. Рябко у 1926–1927 рр. був членом Ніжинської міської ради, керівником її культурної секції. Аспірант Г. Ф. Лозовик керував комсомольським гуртком політвиховання, працював консультантом з політекономії у Будкомосі [3, арк. 195]. Проф. Є. А. Рихлик був членом Ніжинської міської ради, кандидатом у члени Центральної ради Співки наукових працівників, делегатом 5-го округового з'їзду рад Ніжинщини та 3-го Всеукраїнського з'їзду наукових працівників.

У 20-х рр. у НІНО діяло студентське наукове товариство історико-літературного спрямування, яким керували професори В. І. Резанов, М. Н. Петровський та О. С. Грузинський [15, с. 211]. У 1924–1925 навчальному році товариство складалося із секцій історії та суспільствознавства (36 студентів), нової та новітньої літератури (60 студентів), газетно-журнальної (15 студентів), літературних вечорів і спектаклів (23 студенти).

У 1923–1928 рр. в НІНО працювала літературна студія – філіал літературної спілки «Плуг», якою керував професор В. І. Резанов. Молоді літератори писали твори різних жанрів. Вірші, оповідання, нариси друкувалися у місцевій періодичній пресі та поширювались у рукописних збірниках [27, с. 384]. Зі студією були пов'язані відомі українські письменники Павло Тичина, Павло Усенко, Петро Панч, Володимир Сосюра та інші. Вони приїздили до Ніжина, читали свої твори, брали участь в обговоренні доробку молодих літераторів, диспутах і семінарах.

В Інституті досить часто відбувалися літературні дискусії за участю викладачів та студентів. П. Одарченко згадував, що «одного вечора у великому залі ІНО відбулася літературна дискусія, присвячена романові В. Винниченка «Сонячна машина». У цій дискусії виявилось дві течії: одна, що додержувалася офіційного партійного курсу і що на всі лади критикувала Винниченка, повторюючи твердження про відсутність в романі «класової боротьби», про дрібнобуржуазну ідеологію автора роману і т. д. Друга група учасників дискусії давала прихильну оцінку роману, підкреслюючи його літературну вартість. До другої групи належали проф. Є. А. Рихлик та його аспіранти» [21, с. 31].

П. Одарченко засвідчив також, що надзвичайно велике враження справив на викладачів та студентів і «Відкритий лист В. Винниченка до М. Горького», надрукований у паризькій газеті «Вісті», яку одержувала бібліотека НІНО: «Громадянин Горький! Кілька місяців тому прочитав одного вашого листа... У тому листі ви жалілися руським колегам, що знаходяться «дурні та злочинні люди», які уявили собі, ніби «українське наречіє» є справжня мова, і на цій підставі «переслідують руську мову, руську культуру та руських людей на Україні» [21, с. 31–32].

Важливу роль у соціокультурному житті регіону відігравали драматичний гурток під керівництвом професора П. О. Бельського та хор студентів, яким керував Ф. Д. Проценко. Ф. Д. Проценко був також лектором Ніжинської державної драматичної студії ім. М. Заньковецької, викладав співи у трудовій школі № 2, а згодом був призначений керівником драматичного гуртка та хору при Ніжинському партійному клубі.

Він, зокрема, зазначав, що хоча «сили були слабкі, музичної і драматичної підготовки майже ніякої, але студенти працювали уважно й уперто і внаслідок такої роботи першого року [1923 р. –

авт.] хор дав 9 концертних виступів в ІНО і 8 – за його межами. З успіхом пройшли звітні концерт і вистава». У 1924 – 1925 рр. хор, вокальний та інструментальний ансамблі дали 35 концертів, а також поставили виставу «Запорожець за Думаєм». «Підготовча робота до вистави «Запорожця», – згадував Ф. Д. Проценко, – дала виключний ефект виховного масового порядку. Вся студентська маса була захоплена справою вистави і виявила незвичайну самодіяльність і любов до театру; студенти колективно під керівництвом швачки Бабенко Л.Г. з церковних риз пошили повний комплект чохлаів на стільці та вбрання для вистави і студенти в майстернях ІНО заготовили бутафорську зброю і всі приладдя для вистави, сцену обладнали ефектними декораціями і освітленням по ескізах студента Спаського І.Ю., хор, оркестр, балет та вокальний ансамбль надзвичайно енергійно і уважно підготували свої ролі. Все це сприяло гарному художньому успіху вистави і до того це був гарний приклад: як за допомогою мистецької справи можна організувати і скерувати енергію і волю студентської маси ІНО, тут бо студенти, як майбутні освітяни, набувають досвід до масової роботи».

У наступному навчальному році студенти поставили оперу М. Аркаса «Катерина». У вокально-інструментальному ансамблі брали участь викладачі ІНО В. В. Кукаркін (віолончель), Г. В. Черневський (скрипка), М. Ф. Аргентов (тенор), Ф. Д. Проценко (баритон). Із студентів виявили добрі музичні здібності Л. Шарило (сопрано), К. Рощупкіна (сопрано), Б. М. Ляховий (тенор). Загалом, за 6 років існування студентський хор та вокально-інструментальний ансамбль НІНО дали понад 200 концертів, передусім завдяки наполегливій і плідній роботі Ф. Д. Проценка [22, с. 243 – 245]. На початку 1927 р. він був призначений уповноваженим Всеукраїнського товариства імені Леонтовича в м. Ніжині, а дещо пізніше став директором Ніжинської державної драматичної студії ім. М. К. Заньковецької. Роботу в НІНО Ф. Д. Проценко завершив восени 1929 р. за власним бажанням [7, арк. 7].

Таким чином, завдяки політиці українізації було зроблено важливий крок на шляху подолання провінційності та комплексу «малоросійства». Українська культура органічно включилася у світовий художній процес і створила значні художні цінності. Але водночас під тиском компартійної влади митцям і вченим нав'язувались комуністичні ідеї та цінності, що зрештою спричинило трагічні явища у соціокультурному житті України.

Джерела та література:

1. Відділ забезпечення збереженості документів Державного архіву Чернігівської області у м. Ніжині, ф. Р-6121, оп. 1, спр. 87, 60 арк.
2. Там само, ф. Р-6121. оп. 1, спр. 170, 117 арк.
3. Там само ф. Р-6121, оп. 1, спр. 425, 258 арк.
4. Там само, ф. Р-6121, оп. 1, спр. 387, 71 арк.
5. Там само, ф. Р-6121 оп. 1 спр. 74, 72 арк.
6. Там само, ф. Р-6121, оп.1, спр. 96, 115 арк.
7. Там само, ф. Р-6121, оп. 1, спр 3256, 56 арк.
8. Державний архів Чернігівської області, ф. Р-674, оп. 1, спр. 407, 338 арк.
9. Центральний державний архів вищих органів влади України, ф. Р-166, оп. 10, спр. 819, 238 арк.
10. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф 1, оп. 20, спр. 1237, 193 арк.
11. Баранкова Н. О. Діяльність студентів і викладачів Ніжинського інституту народної освіти в процесі українізації / Н. О. Баранкова // Література та культура Полісся. – Ніжин, 2006. – Вип. 31. – С. 145 – 150.
12. Бойко О. Д. Здійснення українізації Ніжинського інституту народної освіти (1923 – 1926) / О. Д. Бойко // Література та культура Полісся. – Ніжин, 1990. – Вип. 1. – С. 102 – 103.
13. Дудченко Г. М., Дубовик О. С. Політика українізації та динаміка етнічної структури студентства Ніжинської вищої школи в 20-х рр. ХХ ст. / Г. М. Дудченко, О. С. Дубовик // Література та культура Полісся. – Ніжин, 2006. – Вип. 31. – С. 148 – 152.
14. Качуровський І. М. Життєвий і творчий шлях Петра Одарченка / І. М. Качуровський // Література та культура Полісся. – Ніжин, 1994. – Вип. 4. – С. 54 – 62.

15. Кондрашов В. Ф. Петровський М. Н. і Ніжинська вища школа: штрихи до портрету вченого / В. Ф. Кондрашов // Література та культура Полісся. – Ніжин, 2006. – Вип. 32. – С. 210 – 213.
16. Костенко І. П. Доцент І. Я. Павловський: життя та доля / І. П. Костенко // Література та культура Полісся. – Ніжин, 1994. – Вип. 4. – С. 57 – 65.
17. Культурне будівництво в Українській РСР: 1917 – 1959 рр.: Збірник документів. – К., 1959. – Т. 1. 1917 – 1941 рр. – С 242 – 247.
18. Левченко В. В. Історія Одеського інституту народної освіти (1920–1930 рр.): позитивний досвід невдалого експерименту / В. В. Левченко. – Одеса: ТЕС, 2010. – 428 с
19. Мазуренок М. В. Впровадження «українізації» у систему вищої освіти УСРР в 1920-х рр. / М. В. Мазуренок // Педагогічний дискурс. – 2013. – Вип. 14. – С 289 – 293.
20. Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали: У 2 ч. / [упоряд. І. О. Кресіна, В. Ф. Панібудьласка; за ред. В. Ф. Панібудьласки]. – К.: Вища школа, 1997. – Ч. 2. – 740 с.
21. Одарченко П. Мені сто років. Автобіографія. Спогади. Листи. Ювілей / [передмова А. Дністрового]. – К.: Смолоскип, 2004. – 176 с.
22. Самойленко Г.В. Ніжинська вища школа: сторінки історії / Г.В.Самойленко, О. Г. Самойленко. – Ніжин, 2005. – 420 с.
23. Самойленко О. Г. Політика українізації і трагедія вчених ІНО в Ніжині в 20–30-ті рр. ХХ ст. / О. Г. Самойленко // Інтелігенція і влада. – 2004. – Вип. 3. – С. 205 – 212.
24. Україна в ХХ столітті (1900 – 2000): Збірник документів і матеріалів. – К., 2000. – 351 с.
25. Українізація на Чернігівщині в 20–30-ті роки (добірка документів) / [упорядники Полетун Н.М., Сурабко Л.Ф.]. – Чернігів, 1997. – 129 с.
26. «Українізація» 1920 – 30-х років: передумови, здобутки, уроки: колективна монографія / [за ред. В. А. Смолія]. – К.: Інститут історії України НАН України, 2003. – 392 с.
27. Шаповал Ю. І. Україна ХХ століття: Особи та події в контексті важкої історії / Ю.І.Шаповал. – К.: Генеза, 2001.

Светлана Рой

**УЧАСТИЕ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ И СОТРУДНИКОВ НЕЖИНСКОГО ИНСТИТУТА
НАРОДНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ И
СОЦИОКУЛЬТУРНОЙ ЖИЗНИ В ПЕРИОД УКРАИНИЗАЦИИ В 20-х гг. ХХ в.**

В статье освещено участие преподавателей и сотрудников Нежинского института народного образования в общественно-политической и социокультурной жизни региона в период украинизации в 20-х гг. ХХ в.

Ключевые слова: *Нежинский институт народного образования, украинизация, национально-культурное возрождение, общественно-политическую жизнь.*

Svetlana Roy

**RATICIPATION OF LECTURES AND STAFF OF NIZHYN INSTITUTE OF PEOPLE'S
EDUCATION IN POLITICAL, SOCIAL AND CULTURAL LIFE DURING THE TIME OF
UKRAINIZATION IN 1920-th.**

Article deals with the participation of lectures and staff of Nizhyn Institute of People's Education in political, social and cultural life of the region during the Ukrainianization period in 1920-th.

Key words: *Nizhyn Institute of People's Education, Ukrainization, national and cultural revival, social and political life.*

Стаття надійшла до редакції 1.11.2015